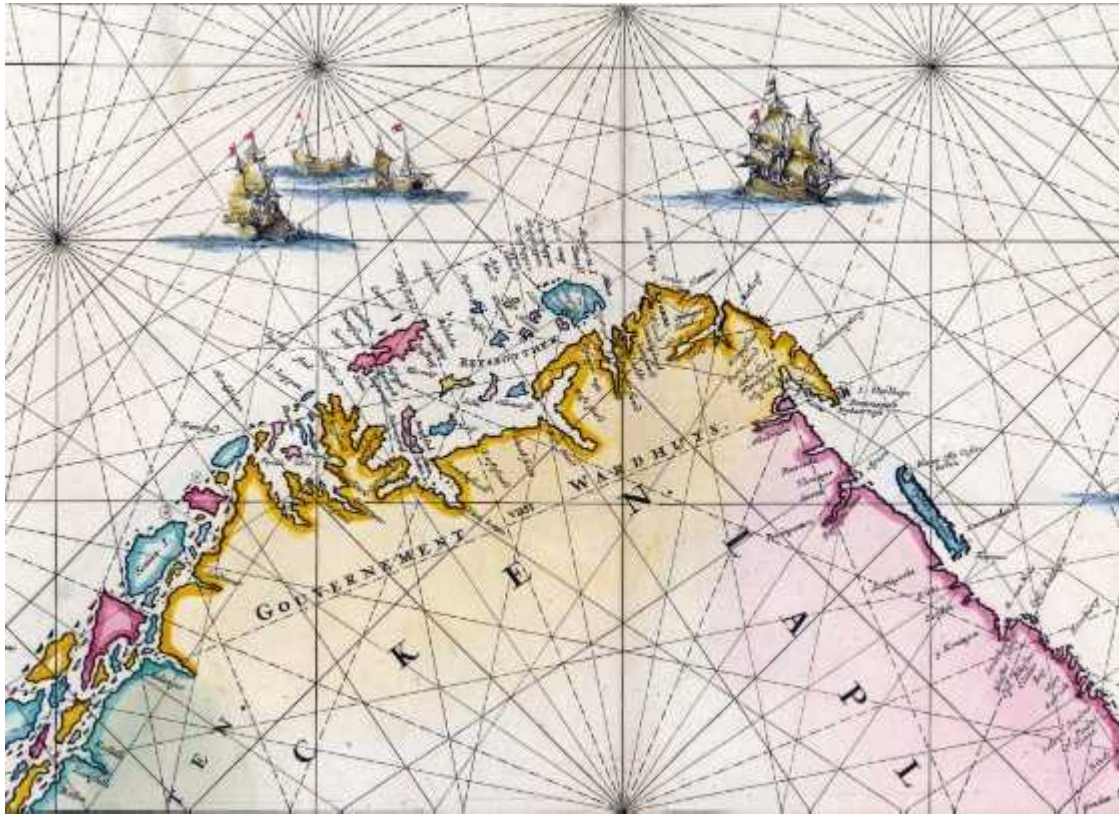

De plyndret handelsskip, tok gisler og etterlot seg en skrekkslagen kystbefolkning. Det kan høres ut som en Hollywoodfilm, men er en høyst virkelig del av nordnorsk historie.

Nordkappruten mellom Europa og Nord-Russland var en verdifull handelsrute på 15-1600-tallet. Og der det var mye skipstrafikk, der lå piratene på lur. Kart fra Universitetsbiblioteket i Tromsø.

Artikkelen er hentet fra Labyrint

En dramatisk jakt pågikk sommeren 1615. Sjørøverkaptein Jan Mandaus hadde i flere år drevet med storstilt kriminalitet til sjøs, og nå ble han jaget av flere marinefartøy. Han hadde røvet verdifulle handelsskip, tatt gisler og sågar gått i land og fortsatt plyndringen der. Ofrene for hans herjinger risikerte å se hus og hjem gå opp i flammer.

Det kan høres ut som en Hollywoodfilm hvor handlingen finner sted i Sør-Europa eller Karibia. Det er det ikke. I stedet er det en høyst virkelig del av nordnorsk historie.

Jan Mandaus og hans pirater hadde sitt virke over hele Nordsjøen, og plyndret seg vei oppover langs kysten av Nord-Norge og helt til Russland. Det endelige oppgjøret fant sted ikke langt fra Vardø i Finnmark, og var et av de største sjørøverslagene i europeisk historie.

Verdifull handelsrute

Piratvirksomhet var riktignok vanligere lenger sør i Europa, men hvor enn det var handelsskip - så fulgte piratene gjerne etter i kjølvannet. Når sjørøvervesenet fikk et oppsving i arktiske havstrøk fra slutten av 1500-tallet, så var det blant annet fordi interessen for Nordkapprutten mellom Europa og Nord-Russland økte. Ved å benytte sjøveien til Arkhangelsk i stedet for landeveien via Baltikum, unngikk man å krysse landegrensener hvor man måtte betale toll.

– Som følge av den økte skipstrafikken hadde piratene mye å hente på raid langs norskekysten. Det framgikk også av flere rystende rapporter til styresmaktene i København, at sjørøverne drev med plyndringstokter på land og var fryktet i flere nordnorske kystbygder. Det kunne komme til regelrette trefninger mellom kystbønder og pirater. Strandhugg med væpnet piratangrep og gisseltaking satte naturlig nok skrekk i kystbefolkningen, forteller historiker Rune Blix Hagen, som for tiden holder på med en ny bok om dette temaet.

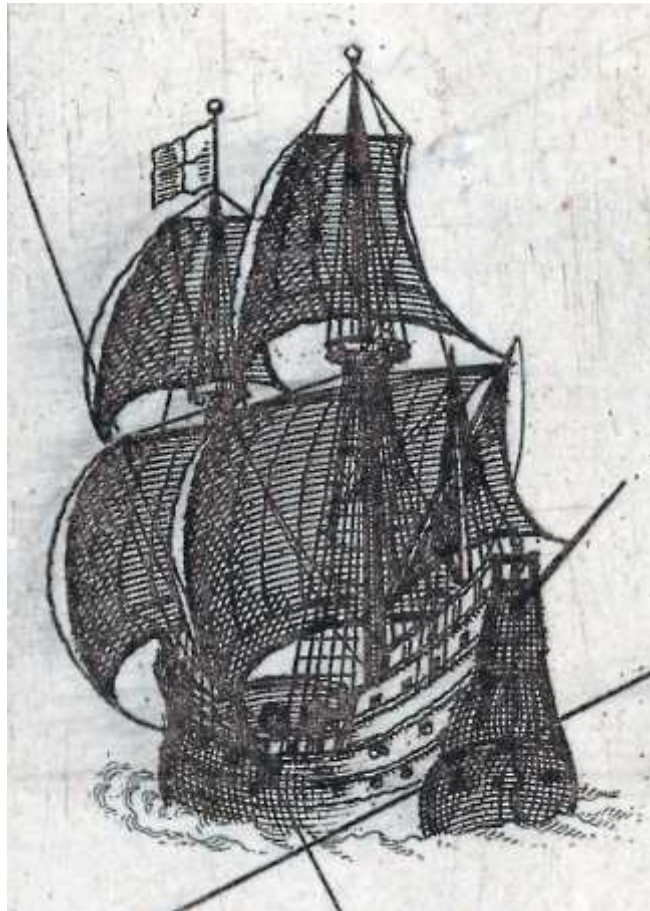
Mange av varene piratene stjal var rene luksusvarer fra Russland, som pels og skinnvarer, krydder og sølvgjenstander.

– Dette kunne de få god avkastning på når de solgte det videre i Holland og England. Man pleier også å si at det var en “eim av fisk” rundt piratene som opererte utenfor kysten av Nord-Norge. Det var fordi stjålne fiskelaster også genererte gode inntekter. Piratene var til stor skade for bergensernes handel og fiske i landsdelen, sier Blix Hagen.

Okkuperte fiskevær

I mai 1602 ble kjøpmann Petter Robertsen fra Bergen plyndret ved Ingøya i Finnmark og fratatt båt, penger, klær, kjøtt, øl, krutt og diverse annet som var ment som forsyning til Vardøs befolkning.

Vardø var for øvrig et område som flere ganger ble angrepet av sjørøvere. Samme sommer inntok den franske sjørøverkapteinen Philippus Defos Vardø med et engelsk handelsfartøy som han hadde kapret ved innseilingen til Bussesundet. Den engelske kapteinen og en del av mannskapet ble skutt og kastet over bord i havna ved Vardø. Med kuler og krutt skremte Defos' menn befolkningen:

Handelsskipene langs kysten var ofte fylt med luksusvarer fra Russland, som pels og sølvgjenstander. Detalj fra Willem Barentsz' polkart fra 1599. Universitetsbiblioteket i Tromsø.

– Det ble beskrevet at sjørøverne skjøt med kanonkuler over bebyggelsen “saa at Kulerne fløy om folckens Ørenn”, forteller Marie Nystuen Berger, som har skrevet oppgave med tittelen Piratar i nordområda i tidleg nytid.

Slottsskriveren på Vardøhus festning, Søren Bondesen, rapporterte til kongen i København om piratenes hensynsløse handlinger. Verken bergensborgere eller lokale fiskere turte å bevege seg ut på havet for å ivareta sin næring, og Vardøs fattige befolkning led nød, het det i rapporten.

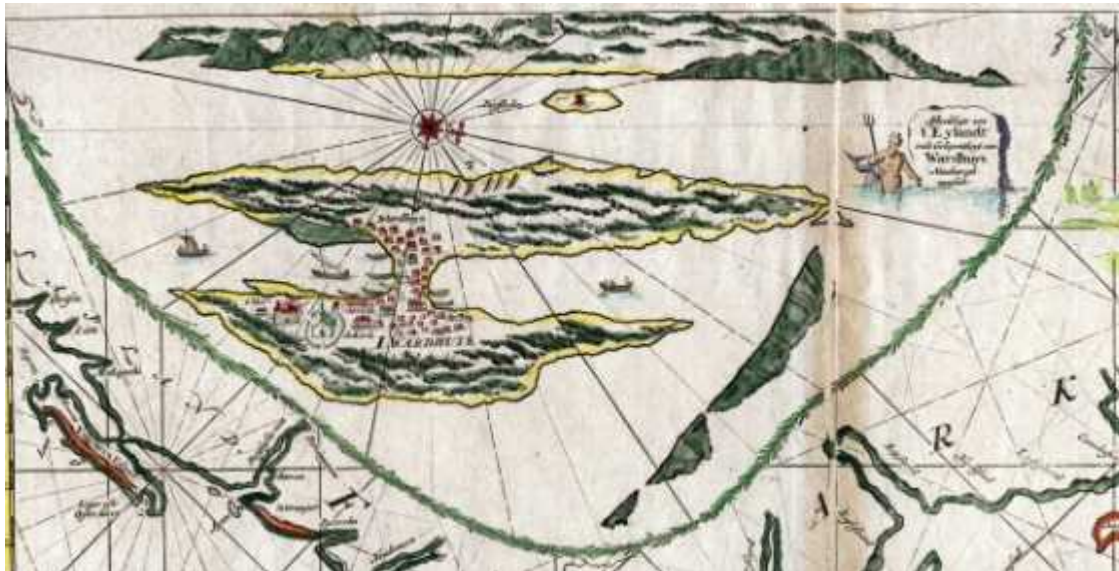
Mangel på våpen og mannskap gjorde at Vardø festning ikke kunne hindre piratene i å innta stedet, og de fikk dermed herje som de ville. Fiskeværet var i realiteten i sjørøvernes vold.

Betalte løsepenger

Før Philippus Defos seilte videre kidnappet han tre lokale menn, to “fiskedrenger og en Varangerfind”. Defos ser ut til å bli tatt i 1605, og det ble reist sak mot han. Men hva som skjedde med de tre mennene vet vi ikke.

– Det kan hende de ble tvunget til å arbeide for sjørøverne, eller kanskje de ble solgt. Fra andre steder vet vi at sjøfolk og kystbønder ble tatt til fange og solgt som slaver. I Algerie var det et eget slavemarked. Ved flere tilfeller måtte kong Christian IV betale store summer i løsepenger for å få frigitt folk som satt i fangenskap. I tingbøker fra Finnmark henvises det også til pengeinnsamlinger for å få frigitt gisler, men vi vet ikke helt omfanget av det, forteller Rune Blix Hagen.

Selv med Defos ryddet av veien, var det fremdeles ikke trygt for folk som bodde eller seilte langs norskekysten. For sjørøverkaptein Jan Mandaus, som etter hvert fikk tilnavnet Nordsjøens skrekk, var bare så vidt begynt med sine redselsfulle herjinger.

Vardø var et område som flere ganger ble angrepet av sjørøvere. Sommeren 1602 led befolkningen sterkt under et voldsomt piratangrep. Kart fra Universitetsbiblioteket i Tromsø.

Ildkuler ut av munnen

– Vi vet ikke sikkert hvor Jan Mandaus kom fra eller hva hans egentlig navn var. Han kan ha vært Juan de Mendoza fra Spania, men det er også antydning at han var av nederlandsk eller flamsk herkomst. Noen kilder mener han var en handelsmann fra Dunkerque i det nåværende franske Flandern. Dette området vet vi var et fristed for pirater. Det antydes også at han kom fra en sjørøverfamilie, opplyser Marie Nystuen Berger.

At Mandaus må ha gått hardt fram og framkalt sterk frykt hos vitner og alle som hørte historiene om han, er rimelig klart. Han fikk rykte på seg å ha jernpigge og skarpe kniver som vokste ut av knær og albuer. I stedet for negler ble han beskrevet å ha lange, hvasse klør, og ut av munnen hans skulle det visstnok ha stått lange ildkuler.

Satte hardt mot hardt

Sommeren 1615 hadde imidlertid kong Christian IV fått mer enn nok av Mandaus og hans likemenn. Sjørøveriet representerte en økende trussel mot datidens kommersielle sjøfartsnæring, og betydelige marine ressurser ble satt inn for å stanse plyndringen.

Kongen satte hardt mot hardt overfor piratvirksomheten i Nordområdene, og sendte derfor en velutrustet marineekspedisjon ledet av de mest kjente piratjegerne i den dansk-norske marinen, Jørgen Daa (ca. 1570-1619) og Jens Munk (1579-1628).

Mens førstnevnte var lensherre og admiral i marinen, var Munk polarfarer som forsøkte å finne både Nordvestpassasjen og Nordøstpassasjen. I årene 1614-1616 seilte han også i den danske kongens tjeneste for å fange sjørøvere langs Norges kyst.

Kister med gull

Med det hurtigseilende skipet Victor forfulgte de Jan Mandaus fra Færøyene og opp til Vardø, helt til det avgjørende slaget sto rundt sankthans i området mellom Barentshavet og Kvitsjøen.

De fleste piratene ble drept der og da av den dansk-norske marinen. 55 av dem døde etter å ha blitt kastet over bord, 24 ble skutt i hjel. Men noen, deriblant Jan Mandaus selv og to av hans nærmeste medsammensvorne, ble fraktet til København for rettergang.

Store mengder verdisaker ble også beslaglagt, og i samtiden ble det sagt at aldri tidligere hadde det kommet så store rikdommer til København som da Victor la til. Rikdommen bestod av kister fulle av gods og gull og store mengder tran.

– Som piratjeger fikk Jens Munk sin andel av dette, og ble en rik og formuende mann, sier Blix Hagen.

Hengt i offentlighet

For Jan Mandaus ventet en helt annen skjebne. Etter å ha terrorisert store deler av Nordområdene i 15 år, ble han 29. august 1615 hengt i København sammen med sine to menn. Og der ble de hengende en lang stund til skrekk og advarsel for alle.

En ung, islandsk sjømann ved navn Jon Olafsson oppholdt seg i Danmarks hovedstad senere den høsten. Han kunne fortelle om det gruoppvekkende synet av stinkende, døde kroppar ved Kongens Nyhavn:

“Og der hang de endnu, da jeg kom til byen i Efteraaret 1615, hele og uskadede i deres silkeklæder besatte med Guldsnore og guldbroderede Sko. Hvilket være alle ugudelige til Advarsel og Paamindelse og Omvendelse fra et syndig Levned”.

Klassisk bilde av hvordan en pirat ser ut ifølge populærkulturen. Ofte blir de framstilt på en stereotyp måte, både i klesdrakt og oppførsel, noe som ikke alltid stemmer overens med virkeligheten. Foto: Howard Pyle/Wikimedia Commons

Rykter om gullskatt

Selv om det var til dels heftige sammenstøt mellom lokalbefolkningen i Nord-Norge og pirater, er det skrevet forbausende lite om det i historiebøkene.

– Det er nok fordi kildene har vært lite kjente. Mye av det vi nå vet kom fram under leting i tingbøker etter kilder om hekseprosesser i Nord-Norge, forteller Rune Blix Hagen.

Noen spor etter piratvirksomheten finnes likevel i form av rykter på folkemunne om en gullskatt som skal ha blitt gravd ned etter de verste herjingene.

– Ja, det går noen historier om at Jan Mandaus skal ha gjemt unna en skattekiste mens han flyktet fra marinen. Etter sigende skal han ha gravd den ned i området rundt Hammingsberg, smiler Rune Blix Hagen.

– Slike historier er jo veldig fascinerende, men det er nok mer sannsynlig at man heller finner spor etter piratene i form av skuter. Mange av dem sank jo i havet, så kanskje undervannsarkeologer en dag finner spor etter disse, avslutter han.

FAKTA om piratvirksomhet

-) Pirater, eller sjørøvere, er folk som stjeler varer og gods fra andre skip. Noen ganger kan de også ta hele skipet med mannskap i sin varetekt.
-) Piratvirksomheten er gammel, og det finnes henvisning til denne formen for kriminalitet helt tilbake til antikken, da sjørøvere herjet skip langs handelsrutene.
-) Selve gullalderen for piratene var mellom 1620-1720.
-) Piratvirksomhet pågår også i dag.

Kilde: The Royal Navy Museum

Labyrint